

عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر راهبرد دفاعی ایران در تقابل با آمریکا از مبدأ سرزمینی عراق

نویسنده:

فتح الله کلانتری

دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

مرکز انتشارات راهبردی

تهران - بهار ۱۳۹۸

فهرست مطالب

بخش اول:

۱۷ مفاهیم و اصطلاحات

بخش دوم:

۲۹ شناخت محیط ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران

بخش سوم:

۷۳ شناخت محیط ژئوپلیتیک کشور عراق

بخش چهارم:

۱۰۹ بررسی و مقایسه ویژگی‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران و عراق

بخش پنجم:

۱۵۵ شناخت کلی محیط دشمن (آمریکا)

بخش ششم:

۲۰۱ راهبرد نظامی و دفاعی

بخش هفتم:

۲۳۹ سخن پایانی

بخش هشتم:

۲۵۵ پیشنهاد

۲۶۱ منابع

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَغَدُوَّكُمْ وَأَخْرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لِاتَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ»، هر نیروی در قدرت دارید برای مقابله با آنها (دشمنان) آماده سازید و اسب‌های ورزیده (برای میدان نبرد) تا به وسیله آن دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید و (همچنین) گروه دیگری غیر از اینها را که شما نمی‌شناسید و خدا آنها را می‌شناسد و هر چه در راه خدا (و تقویت بنیه دفاعی اسلام) انفاق کنید به طور کامل به شما بازگردانده می‌شود و به شما ستم نخواهد شد. (سوره مبارکه انفال، آیه: ۶۰) کلمه قُوَّة به تنهایی معنی جنگی و سلاح‌های مدرن هر عصری را دربر می‌گیرد، بلکه تمام نیروها و قدرت‌هایی را که به نوعی از انواع در پیروزی بر دشمن اثر دارد شامل می‌شود، اعم از نیروهای مادی و مانوی. نکته مهم دیگری که از آیه فوق استفاده می‌شود رمز جهانی و جاویدانی بودن آیین اسلام است، زیرا مفاهیم و محتویات این آیین آنچنان گسترده است که با گذشت زمان به کهنگی و فرسودگی نمی‌گراید، جمله «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» هزار سال پیش مفهوم زنده‌ای داشت و امروز همچنین است و ده‌هزار سال دیگر هم مفهوم آن همچنان باقی خواهد ماند، زیرا هر سلاح و قدرتی در آینده نیز پیدا شود در کلمه جامع «قُوَّة» نهفته است. (بیستونی، ۱۳۹۵: ۱۸۴)

با توجه به آیه بالا می‌توان چنین استنباط کرد که راهبرد دفاعی یکی از سائر معنوی قدرت است که در سرنوشت جنگ بسیار موثر می‌باشد. عوامل جغرافیایی که مبنای اصلی عوامل ژئوپلیتیکی هستند یکی دیگر از عناصر مادی قدرت است که بر راهبرد دفاعی تأثیر مهمی دارند. به عبارتی دیگر راهبرد دفاعی بر اساس عوامل ژئوپلیتیکی تدوین می‌گردد.

درک صحیح از نقش عوامل ژئوپلیتیکی می‌تواند تأثیر بسزایی در شکل‌گیری راهبرد دفاعی یک کشور بگذارد، ضمن این که دیدگاه‌های ژئوپلیتیکی بخش‌های مهم آیین‌های راهبردی

دولت‌ها، سیاستمداران و فرآیندهای سیاست‌گذاری را تشکیل می‌دهند. (آنتوتایل، ۱۳۸۰: ۶۹۲)

راهبرد دفاعی از طریق کاربرد تجمیعی و تجمیلی ظرفیت‌های نظامی، اقتصادی، جغرافیایی و اجتماعی - فرهنگی، اهداف دفاعی کشور محقق می‌شوند، بنابراین راهبرد دفاعی شیوه - های به‌کارگیری مولفه‌های مختلف قدرت ملی را برای تحقق اهداف دفاعی کشور در راستای سیاست‌های ملی تعیین می‌کنند. تدوین راهبرد دفاعی به مجموعه طرح‌ها، شیوه‌ها و اقداماتی گفته می‌شود که با در نظر گرفتن عوامل محیطی و ژئوپلیتیکی، به منظور ایجاد یک ارتباط اصولی و عقلانی میان مولفه‌های قدرت ملی با اهداف دفاعی - امنیتی، برای خنثی کردن تهدیدها علیه امنیت ملی و منافع حیاتی کشور با تاکید بر عوامل ژئوپلیتیکی به کار می‌روند. (دانش آسرانی ۵۸:۱۳۸۸)

راهبرد دفاعی بر راهکارها، شیوه جنگیدن، ساختار نیروهای مسلح و فن‌آوری تسلیحاتی تأثیرگذار است. به جز تعداد محدودی از عوامل ثابت، سایر عوامل تأثیرگذار بر راهبرد دفاعی کشورها متغیر است. به همین دلیل امری پویا و سیال است و طبیعتاً در راهبرد دفاعی هر کشوری علی‌رغم ثبات نسبی نظام، ارزشی و آرمانی، میل به تغییر دیده می‌شود و این خود منجر به تغییر و تحول در راهبرد دفاعی آن کشور، با توجه به سه پارامتر ابزار، ساختار و شیوه جنگیدن در آینده خواهد شد. این راهبرد دفاعی و تهدیدهای نظامی ارتباطی دوسویه برقرار است و بین این دو مفهوم، تعاملی انکارناپذیر وجود دارد. از یک طرف راهبرد دفاعی هر کشور علاوه بر تأثیرپذیری از عوامل ژئوپلیتیکی و نگرش یک نظام و مسئولین آن به ماهیت تهدیدهای نظامی تأثیر می‌پذیرد و از طرف دیگر نیز بر چگونگی مواجه شدن یک کشور با تهدیدهای نظامی آینده‌اش تأثیر قاطعی دارد.

لزوم تدوین راهبرد دفاعی ناشی از دو عامل است، یکی وجود تهدیدات که پویا و متغیر هستند، دوم عوامل ژئوپلیتیکی که کارساز و پایدار می‌باشند، بنابراین عوامل ژئوپلیتیکی با راهبرد دفاعی ارتباط مستقیم داشته و در تدوین راهبرد به میزان زیادی تأثیرگذار می‌باشد، به همین دلیل شناخت نقش عوامل ژئوپلیتیک حائز اهمیت می‌باشد. با توجه به این که بخش اعظم منابع، ابزار و مؤلفه‌های قدرت ملی یک کشور، عوامل ژئوپلیتیکی هستند، پس

طراحی راهبرد دفاعی مطلوب برای هر کشور، بدون توجه به عوامل ژئوپلیتیکی، (طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی، نظامی، فرهنگی و علمی- فناوری) امکان پذیر نخواهد بود. بنابراین عوامل ژئوپلیتیکی دیکته می کند و سپس راهبرد دفاعی بر مبنای آن تدوین می گردد. (نوروزانی، ۱۳۹۳: ۶۰) ج.ا.ایران با طیف وسیعی از تهدیدها مواجه است که پرداختن به آنها نیازمند یک راهبرد دفاعی چندوجهی^۱ و قابلیت محور^۲ است. این راهبرد با توجه به عوامل موثر ژئوپلیتیکی باید قابلیت پاسخگویی به انواع تهدیدها (منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و امنیتی) آینده را از مبداء سرزمینی کشور عراق داشته باشد.

توسعه ارتقاء توان دفاعی نیروهای مسلح برای بازدارندگی، ابتکار عمل و مقابله موثر در برابر تهدیدها و حفاظت از منابع ملی و انقلاب اسلامی و منافع حیاتی کشور لازم است. چنانچه ژئوپلیتیک ترکیبی از تعامل سه عنصر جغرافیا، قدرت و سیاست بدانیم. (حافظ- نیا، ۱۳۹۰: ۳۷) و راهبرد دفاعی را ستر به کارگیری قدرت ملی برای مقابله با انواع تهدیدهای امنیت ملی بدانیم. (دانش آشتیان، ۱۳۹۰: ۸۱) راهبردهای دفاعی با توجه به نوع، میزان و سمت و سوی تهدیدهای نظامی، عامل محلی، عوامل ژئوپلیتیکی، روندها، پیشرانها، اسناد بالادستی، تدابیر و رهنمودهای نظام حکم، انتخاب می گردند. برخی از چالش های موجود ناشی از شکاف بین تهدیدهای سنتی و نوین می باشد. تهدیدهای نظامی سنتی، دولت محور بوده و دارای بازیگران ملی و جغرافیای مشخص می باشند، پس از طریق راهبرد دفاعی متعارف و کلاسیک می توان با آن مقابله نمود. تهدیدهای نظامی نوین دارای ماهیتی پیچیده، چندوجهی و ابزاری است، این تهدیدها معمولاً دول محور نمی باشند و علاوه بر این که دارای بازیگران فراملی است، جغرافیای مشخص هم ندارند. (تریف، ۱۳۸۳: ۲۲۸)

کشور عراق به عنوان همسایه غربی ج.ا.ایران در طول چندین دهه چالش های مهمی برای ج.ا.ایران داشته است. با روی کار آمدن عبدالکریم قاسم در عراق در سال ۱۳۳۷ شمسی و

استقرار رژیم جمهوری، روابط بین دو کشور بیش از پیش تیره شد. در این زمان گرایش‌های ناسیونالیستی قاسم باعث تشدید اختلاف‌های مرزی دو کشور شد. در دوره «عبدالسلام و عبدالرحمان عارف» در سال ۱۳۴۲ شمسی با توجه به سیاست میانه‌روی آنها، روابط بین ایران و عراق کمی بهتر شد ولی اختلاف‌های اساسی همچنان پابرجا بود. سال ۱۳۴۷ شمسی با به قدرت رسیدن حسن البکر روابط دو کشور تخت تأثیر گرایش‌های حزب بعث عراق روبه سردی رفت تا در نهایت سال ۱۳۵۸ شمسی صدام رئیس‌جمهور عراق شد، در این دوران روابط ایران و عراق تیره‌تر شد و تهدیدهای نظامی دو کشور علیه همدیگر افزایش یافت. در این زمان علاوه بر اختلاف‌های قبلی (تجزیه خوزستان، مسئله کردها، حضور ایرانیان شمره در عراق، اعراب خوزستان و تهدید حدود مرزی در اروندرود)، تفاوت‌های ایدئولوژیک رژیم‌های موجود، گرایش‌های پان عربیستی عراق و اراده آن برای کنترل جهان عرب و گرایش دو کشور به قطب‌های مخالف دوران جنگ سرد و مخالفت عراق با حاکمیت ایران بر جزایر سه گان بر وخامت اوضاع افزود تا این که منجر به جنگ تحمیلی هشت ساله رژیم بعث عراق علیه ج.ا.ایران شد. پس از سقوط صدام تهدیدهای نظامی عراق نسبت به ایران تعدیل یافته و کشور تلاش می‌کند تا روابط دفاعی مناسبی ایجاد نمایند. تهاجم نظامی آمریکا علیه عراق به بهانه حمله به عراق در جنگ دوم خلیج فارس، علاوه بر تضعیف دولت مرکزی و نیروهای مسلح عراق، زمینه لازم را جهت رشد و ظهور گروه‌های تکفیری- تروریستی فراهم آورد. (جعفری‌نیا، ۱۳۸۳: ۱۰۱)

از سال ۱۳۸۲ شمسی به علت ایجاد ناامنی در عراق، با حمایت ائتلاف عربی- سعودی، از گروه‌های تکفیری- تروریستی جنگ داخلی علیه دولت مرکزی عراق شروع شد و نوع تهدیدات احتمالی عراق علیه ایران از حالت سنتی و نظامی به تهدیدات نوین و امنیتی تبدیل گردید. پس از ظهور گروه‌های تکفیری- تروریستی، نقش عوامل ژئوپلیتیکی بر راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در مقابل تهدیدها از مبدأ سرزمینی عراق به‌خوبی بیان نشده است. حضور مجدد گروه‌های تکفیری- تروریستی مثل داعش و نیروهای آمریکایی در عراق، امنیت داخلی و خارجی این کشور را شکننده نموده و چنانچه دولت مرکزی عراق امنیت

پایدار را ایجاد نکند، ممکن است آمریکا و گروه‌های تکفیری- تروریستی از جغرافیا و فضای عراق به عنوان مبدأ عملیاتی مناسب، ج.ا.ایران را تهدید نمایند. به منظور پیشگیری از وقوع چنین تهدیدی، شناخت عوامل ژئوپلیتیکی خودی و دشمن (آمریکا، گروه‌های تکفیری- تروریستی و فضا و جغرافیای عراق) به‌طور مجزا، نقش تعیین کننده‌ای در انتخاب راهبرد دفاعی مناسب جهت مقابله با تهدیدهای نظامی از مبدأ سرزمینی عراق را دارد. با توجه به تهدیدهای موجود در عراق، چنانچه راهبرد انتخاب شده متأثر از عوامل ژئوپلیتیکی خودی و دشمن نباشد، اثربخشی لازم را جهت مقابله با تهدیدهای متنوع و چندوجهی نخواهد داشت.

این کتاب برگرفته از رساله دکتری نویسنده بوده که در ۶ بخش تالیف شده است: بخش اول: مفاهیم و اصطلاحات کتاب، بخش دوم: شناخت محیط ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران، بخش سوم: شناخت تهدید ژئوپلیتیک کشور عراق، بخش چهارم: بررسی و مقایسه ویژگی‌های ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران و عراق، بخش پنجم: شناخت محیط دشمن (آمریکا)، بخش ششم: راهبرد نظامی و دفاعی.

جامعه هدف این کتاب علاقمندان و دانش‌پژوهان رشته‌های جغرافیای سیاسی و دفاعی- امنیتی در مقطع کارشناسی به بالا می‌باشد، امید است که مورد علاقه مخاطبان محترم قرار گیرد. از خوانندگان محترم تقاضا می‌نماید هرگونه انتقاد و پیشنهاد جهت بهبود مطالب این اثر دارند، نظرات خود را به‌صورت مکتوب به معاونت پژوهش دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی ارائه نموده تا در چاپ مجدد مورد نظر قرار گیرد. در انتها از تمام عزیزانی که در تالیف این کتاب نویسنده را کمک نموده‌اند به‌خصوص بانگوار هشت سال دفاع مقدس و فرمانده عزیزمان سردار سرلشکر پاسدار دکتر غلامعلی رشید، سردار سرتیپ ۲ پاسدار علی باباخانی و جناب سرهنگ دکتر شهرام نوروزانی تقدیر و تشکر به- عمل می‌آید.

دکتر فتح‌ا... کلانتری